

Photo by Edi Israel/FLASH90

צילום: אריק סולון

הרבה מאוד דברים מפתיעים תלמדו על השפה הצבאית המניעה את התרבות העברית במחקר של הלשונאי רוביק רוזנטל. למשל, על אופני הורדת פקודות בצבא, על היררכיות של מגדרים במדים, על השפעות לשוניות בין שפות, ועל הקשר בין משה שרת לרעל. וגם, מיהם הצב"כים, ואיך נולדה המילה ררנ"טיסט. 30 שניות קראתם – זוז!

כשחפ"ש ארז את הפק"ל עם הרבה רעל וטרטורים

אז שרוביק רוזנטל פרש לגמלאות מהאור"פ לפני כשנתיים, הוא שוב מגויס לצבא – אוכל, שותה, צופה ושומע פקודות צה"ליות, ראשי תיבות יצירתיים והטיות מזרות המוכרות בעיקר ללובשי המדים. אמנם חלפו כמה עשורים מאז שירותו הסדיר של רוזנטל, אבל קשה לחשוב על מישהו בישראל שבקי יותר ממנו בלינגוויסטיקה של הצבא. באחרונה הוגשה לשיפוט עבודת הדוקטורט שלו, שכותרתה "השתקפות ההיררכיה הצבאית בשפת הצבא הישראלית". זהו מחקר ראשון מסוגו, הצולל אל נבכי השפה הצה"לית ודולה מתוכה עולם זר ומוכר כאחד: פקודות וציוויים, סלנגים ופתגמים, קללות וברכות – והכול בצבע ירוק-זית. אם אפשר להסיק ממחקרו בן ה-360 עמודים, המתבסס על יותר מ-6,000 מבעים שונים מהספרות, מהקולנוע ומראיונות עם חיילים, מסקנה אחת ברורה, זו תהיה, ככל הנראה, שהשירות הצבאי היה ונשאר החממה התוססת ביותר של השפה העברית, המקרבת את החיילים לעם ומרחיקה אותם ממנו בעת ובעונה אחת. "זה המחקר הראשון שנעשה בנושא מאז קום המדינה, כלומר, מאז הקמת צה"ל", אומר רוזנטל, שעדיין מופתע מכך. "אנחנו שומעים הורים שאומרים לא פעם 'אני לא מבין מה הילדים שלי אומרים, אני לא מבין מה אנשי הצבא אומרים'. ואף על פי שכל כך הרבה אנשים מתעניינים במופעים הלשוניים המיוחדים של הצבא, אף אחד לא טרח לבדוק אותם עד היום".

"שוב ושוב אני נתקל בשפת הצבא כשחקן מרכזי בשפה הישראלית בשני היבטים מנוגדים לכאורה: כשפה פנימית וכשפה שמתכתבת עם השפה החיצונית"

מה משך אותך לחקור דווקא את השפה הצבאית?

"כשסיימתי את עבודתי רבת השנים באור"פ היו ברורים לי שני דברים: ראשית, שאני צריך ליצור שלב אקדמי בפעילות התקשורתית שלי. אף שהרציתי ונגעתי באקדמיה במשך שנים רבות, הבנתי שאני צריך להשלים את הפעילות שלי באמצעות מחקר אקדמי מקיף. הדבר השני היה שהחיבור בין שפה לצבא מעניין אותי, כי רוב הפעילות שלי היא סוציולינגוויסטית. כלומר, השפה מעניינת אותי בהקשרים רחבים ובעיקר בהקשרים חברתיים. שוב ושוב אני נתקל בשפת הצבא כשחקן מרכזי בשפה הישראלית בשני היבטים מנוגדים לכאורה: כשפה פנימית וכשפה שמתכתבת עם השפה החיצונית.

הצטברו אצלי די הרבה חומרים על השפה הצבאית הישראלית מהעבודה שלי בתחום הלשון העברית. אבל כאשר גיגלתי 'שפה צבאית' מה שהופיע בעיקר היו חומרים שאני כתבתי. לא הצלחתי למצוא אף מחקר אקדמי בנושא. כך גיליתי שבנושא חשוב כל כך אין מחקר".

במה שונה השפה הצה"לית העברית משאר השפות הצבאיות?

"כל השפות הצבאיות בעולם עשירות ושונוות מהשפות האזרחיות. אבל בצבאות זרים אתה מדבר על אנשים צעירים שנעדרים מהבית במשך חודשים ארוכים, לפעמים אפילו שנים. אך טבעי שהם יתנתקו לחלוטין מהתרבות שבה גדלו. בישראל המצב שונה. הצבא הישראלי ייחודי בכך שהחיילים משרתים קרוב יחסית לבית, וחוזרים הביתה בתדירות גבוהה. בהשוואה לחיילים ששירתו בנורמנדי או בעיראק, אפילו החיילים המשרתים ב'שיבזון' (הכינוי הצבאי לבסיס שיזפון) חוזרים לפחות אחת לחודש הביתה. האזרחות והצבא בישראל מעורבים כאן זה בזה באופן מהותי. הצבא הוא 'צבא העם' דה-פקטו, ויש לכך גם השפעות לשוניות".

"אורנים גדול" של מחקר השפה הצבאית

לצורכי מחקר התעמק רוזנטל במילון הצבאי הרשמי, שנערך בידי הלשונאי הצבאי שמשון הופמן, ואסף חומר מעשרות רבות של ספרים, סרטים וסדרות טלוויזיה. הוא חרש את הטקסטים הרבים ו"שפך" אותם למחשב, עד שאסף אלפי קטעי דיאלוג ואמירות המייצגים מבעים לשוניים ייחודיים לצבא.

רוזנטל כיוון למחקר הוליסטי מההתחלה. "מלכתחילה ההחלטה הייתה ללכת על ה'פול מונטי', לתת פריסה מלאה של תחומי חקר השפה וזיקתם לשפה הצבאית. יש שבעה-שמונה תחומים מרכזיים בחקר השפה, ואני בחנתי מה קורה לכל אחד מהתחומים האלה בשפה הצבאית. למשל, תחום המורפולוגיה, תורת הצורות העוסקת במבנה המילים. בדקתי את הפער בין המילים הרשמיות, המופיעות במילון הצה"לי לבין המילון הלא-רשמי. למשל צריך לומר 'שיריונאי', אבל בצבא קוראים לטנקיסט 'שריונר'. בצד השריונר יש מילים נוספות עם הסימות הלועזית הזאת, כמו 'אוגדנר'. בצד הטנקיסט נולד ה'רנ'טיסט' (חייל היורה במטול רנ"ט), ולידו ה'צ'ופריסט' הזוכה להטבות; בצד המילואימניק נוצר ה'פז'מניק' (חייל שמשרת זמן רב). אז אתה רואה איך השפה הרשמית ושפת הסלנג מתערבבות זו בזו".

"תחום אחר הוא הפונולוגיה, שהיא תורת ההגה. יש ציטוט מתוך 'שניים דובים' של מאיר שלו המדבר על הקצינים שהופכים כל חיריק לצירי. הם אומרים 'תגד (tagged) לי'. כולם מכירים את קיצור המילה נשק ב'החטף 'שק' שיש לו מעמד כמעט רשמי. או תחום הסמנטיקה, ענף בבלשנות העוסק בחקר משמעויות הלשון, או תחום התחביר. פרק מיוחד מוקדש לשימוש בראשי תיבות כמו סד"כ (סדר כוחות) או פזצט"א (פול, זחל, צא, טווח, אש) וכן הלאה. כך שהחלק הראשון של המחקר עוסק בהתאמת כל היבטי החקר הלשוני למילים ולביטויים בשפה הצבאית".

חלקו השני של המחקר הוקדש לתזה. רוזנטל גזר מניתוח השפה הצבאית עשרות תובנות על היררכיה ועל תרבות צבאית. כמו, למשל, ההכרה שבהוויה הצה"לית מצאו החיילים דרך מקורית להתבטא, המנוגדת לזרמים הלשוניים המקובלים בעולם הרחב. "במחקר בעולם מבדילים בין שתי שכבות שפה: השפה הרשמית, military language, שהיא שפה שהצבא מעצב ומנחיל מלמעלה למטה, מול soldiers language, שהיא שפה שהחיילים מעצבים. מצאתי שהשפה המעניינת בצה"ל היא לא זאת ולא זאת, אלא שפה שלישית: 'שפת הפעילות', שהיא השפה המתנהלת בדיבור בין מפקדים לחיילים בשטח. מדובר בז'רגון הצבאי, בשמות כלי נשק וציוד, מסדרים ומארבים, או בפקודות בנוסח 'תפסו אזימוט' או '30 שניות זוז' – מדובר בשפה חשובה מאוד לצבא, שהרי הצבא הוא ארגון משימתי.

"התזה שלי מתמקדת בניתוח השפעת השפה על ההיררכיה הצבאית. הסוציולוג ארווינג גופמן, שפעל בארצות הברית במאה ה-20, כתב ספר על מה שהוא קרא מוסדות כוללניים (Total Institutes), מוסדות סגורים הבנויים על היררכיה, כמו בתי סוהר או בתי משוגעים מחד גיסא, ומנזרים או מחנות צבא מאידך גיסא. חשבתי שזאת נקודת מוצא מתאימה מאוד לבדוק את ההיררכיה בצבא.

"אבל כשבחנתי את ההיררכיה הצבאית הגעתי למסקנה שאין היררכיה אחת, אין רק שרשרת פיקוד, או באנגלית chain of command. זאת רק אחת משש ההיררכיות שבהן התמקדתי ויש יותר. יש היררכיית תפקידים – 'אני קצין שטח, אתה קצין מטה', ואז נוצר קונפליקט; קיימת היררכיה בין חילות – 'איזה חיל טוב יותר'; היררכיה בין לוחמים לבין לא-לוחמים – לכאורה הלוחמים הם בראש, אבל כיום יש גם עדיפות לג'ובניקים העוסקים במחשבים או במודיעין; ישנה גם היררכיה של ותק, שאין בה שום אלמנט רשמי, אבל

עבור החיילים היא מהווה את הדבר החשוב ביותר, ולכן יש עשרות כינויים מיוחדים לאנשים שהגיעו רק עכשיו לצבא או ליחידה: חפ"שים (חיילים פשוטים), צעירים, צ'ונגים, פיליפינים, ריח של בקו"ם, פעורים, צעירים-מתים, צב"כים (צעירים בכירים) ועוד. קיים גם הביטוי 'מחזור זונה', שנמצא באמצע השירות, ויש כינויים 'סבא' ו'אבא' לוותיקים. בתור היררכיה לא רשמית, היא אולי המשפיעה ביותר".

"האזרחות והצבא בישראל מעורבבים כאן זה בזה באופן מהותי. הצבא הוא 'צבא העם' דה-פקטו, ויש לכך גם השפעות לשוניות"

ענישה לצורכי אימון

את הפרק הארוך ביותר במחקרו מקדיש רוזנטל לדרך שבה מורידים פקודות בצבא. "השפה של הפקודה ייחודית מאוד. באופן רשמי, מנוסחות הפקודות בספרות הצה"לית רק בתרגילי סדר, בפקודות בטנקים או בהוראות ירי במטות. שאר תורת הפקודה פרוץ לחלוטין. מצאתי לא פחות מ-11 מבנים תחביריים של מתן פקודה בצבא, בלי שום הנחיה מלמעלה, פשוט איך שמתחשק למפקד באותו רגע. יש 20 שניות הייתם פה' שזה מעין 'עבר עתיד' שמשמעותו כפולה, זה גם 'עוד 20 שניות תחזרו' או 'עוד 20 שניות תעופו מפה', ונובע מהעדר הבחנה בין tense ל-time; או 'יאללה, זנו' – הכוונה שאנחנו רוצים ללכת; או 'נגעת – נסעת' – שימוש בלשון עבר כדי לתאר את העתיד.

"בכלל, לשון הציווי קיימת בצבא כמעט אך ורק בתרגילי סדר, והדבר תואם גם את היעלמות הציווי בשפה בכלל. איש לא יאמר 'הביאו את הציוד' אלא 'יאללה, תביאו את הציוד', או 'תוך 20 תביאו את הציוד' או 'להביא את הציוד תוך עשרים שניות', או 'ציוד ב-20 שניות', או 'ציוד עכשיו' – בלי נושא ובלו נשוא, כמו 'רובים למטרה'. הדברים כל כך בולטים שאחד החוקרים מכנה זאת 'הציווי הצבאי'. כי גם באזרחות אנחנו אומרים 'יאללה, זנו', אבל בצבא תסתפק ב'זנתם'. השפה הצבאית גולשת כמובן גם לאזרחות. אדם שחוקר את הנושא ציטט באוזניי אחראי משמרת במסעדה מורה למלצרים '30 דקות ארזתם את הכיסאות', או מפיק בהוצאת כתר שאמר 'הספר ייצא בעוד שלושה שבועות, כפוף לבלת"מים".

רוזנטל מאבחן כמה מילות מפתח צבאיות המסייעות להבנת המנטליות הצה"לית באופן המובהק ביותר,

"אללה, תביאו את הציד, תוך 20 שניות זזו"

באדיבות ג'אד נאמן, צלם: חנניה בר

"מצאתי לא פחות מ-11 מבנים תחביריים של מתן פקודה בצבא, בלי שום הנחיה מלמעלה, פשוט אין שמתחשק למפקד באותו רגע"

אבא, אמא, בחורילות ומגדר מאותגר

בכל הקשור לערכי משפחה ומגדר מצא רוזנטל שהצבא לא צועד באותו הקצב כמו החברה הישראלית, ובדרך כלל נתקע בהגדרות שמקורן אי שם לפני כמה עשרות שנים. "המפקד מדומה לאבא בצבא, אבל מצהיר שהוא גם אבא וגם אמא לחיילים, כאשר החלוקה של התפקידים ברורה מאוד: 'אני גם דואג לכם (כמו אמא) וגם דופק אתכם (כמו אבא)'. אין ספק שבצבא לא תמצא שניות מגדרית, אין מטרוסקסואלים ביחידות הלוחמות. המשפחה עדיין גרעינית לחלוטין, והשפה סקסיסטית: האבא מפקד והאמא מרחמת. כמו בקביעות של פרויד שלפיהן המפקד הוא התגלמות דמות האב.

"הפרק המגדרי מעניין במיוחד. הוא מציג היררכיה בין גברים, כאשר הגברים הנחותים יותר מושווים לנשים או לגברים בעלי שניות מגדרית. ג'ובניק שווה אישה, וברגע שהשווית אותו לאישה, הנמכת אותו. לכן ג'ובניקים יהיו 'נקבות', 'כוסיות', 'הומואים', 'קוקסינלים'.

ביניהן פז"ם, ג'ובניק, צהוב (כינוי לצנחנים וכללית לחיילים ממושמעים הנתפסים "אשכנזים", ע"ע הריאיון עם ד"ר דנה גרוסוירט קחטן בעמ' 10) וטרטורים. "המילה האחרונה מעניינת במיוחד מכיוון שמקורה במילה באנגלית torture, שפירושה עינוי, אבל בעברית היא הפכה למעין 'ענישה לצורכי אימון'", צוחק, רוזנטל. "זה קצת מזכיר לי את הבדיחה הסקסיסטית על הבעל שאומר 'הרבצתי לאשתי' וכששואלים אותו 'למה' הוא עונה: 'היא כבר יודעת'..."

"יש פרק שלם במחקר על נושא ה'הטמעה' של ערכים בצה"ל באמצעות שפה. למשל, המילה 'רעל' שמשמעותה 'מוראל גבוה'. כאשר חקרתי את ארכיון צה"ל, נתקלתי במכתב של משה שרת שמתלונן מדוע משתמשים במילה 'מוראל' בצבא, שהיא מילה לועזית, בשעה שיש לנו מילה יפה בעברית – 'רוח', שאפשר להטות אותה כמו 'רוח הלחימה'. מתברר שכך נולדה המילה רעל: 'רוח הלחימה' הפכה לרה"ל, ורה"ל הפכה לרעל. יש לרעל, שהיא מילה מיתולוגית בצבא, מתחרה כיום: המילה 'רבאק' שמשמעותה בערבית "אלוהים שלך", בסלנג הישראלי זו מילת איום או תלונה, והצמידו לה ראשי תיבות: 'ראש בקיר'. אז אפשר לראות עד כמה תהליך האדפטציה של מילים הוא מרתק וכמעט נטול גבולות".

"מצאתי את התופעה הזאת של המגדר הצבאי מרתקת אך גם מטרידה מאוד. שפרה קורנפלד כתבה פעם שכאשר הייתה חיילת במג"ב קראו ללוחמות 'כוח החור', וכשרצו להחמיא לה אמרו שהיא 'לוחם' – כלומר לא אישה. היא מספרת בהשתאות כיצד כינוי שבאזרחות היה מעליב אותה, גרם לה גאווה בצבא. נתקלתי בכינוי 'כוסיות' לטנקים כי 'קל לגרז אותם' ועוד כינויים מעליבים ומשפילים. מהבחינה הזאת הצבא לא התקדם כלל".

אילו אבחנות מצאת בנוגע לשפה בעת קרב? איך מתייחסים למוות, לאויב, להיררכיה מול המפקדים בשעת מלחמה?

"קיימת הנחה, שאני שולל אותה במחקר, שלפיה בימי חירום, או בתקופות של קרבות פוחתת הפורמליות ביחסים בין חיילים למפקדים. אני טוען ההפך: בזמן

לעומתם, בחורות שרוצות להיות קרביות – הופכות בשפה הצבאית לגבריות. 'בחורילה' שזה הלחם בין בחורה לגורילה. הבנות, שבאזרחות עשויות לזעום על ההשוואות האלה, משתפות בצבא פעולה גם באופן שבו הן מתקשרות עם השפה: הן מדברות בטון נמוך יותר, הופכות חיריק לצירי, משתמשות בביטויים של 'מפקדים' (דוגמה טובה היא קצינת השלישות בסרט 'אפס ביחסי אנוש' המשתמשת בשעות עגולות: 'שתיים אפס אפס' – שיח קלאסי של מפקדים).

"למדתי שהתרבות ההגמונית השלטת במפעל שנקרא מדינת ישראל היא גברית. ולא דווקא במובן הטוב של המילה. יש בה יסודות מאצ'ואיסטיים חזקים, הערכים המובילים הם ערכים של הקרבה, פיזיות וזלזול בידע. מישהו בא עם ספר לשמירה, אז המפקד אומר 'לא ידעתי שהביאו לי בנות לכאן' – אינטליגנציה והשכלה נתפסות באווירה המאצ'ואיסטית כחיסרון וכמנוגדות לגבריות.

אתר הזירה הלשונית

רוביק רוזנטל

שנענו במהלך השנים, וכן מדף ספרים, הרצאות והופעות. לאלה נוספה פינת זיכרון לאחי גידי שנפל במלחמת יום הכיפורים, שהוא הפצע הפתוח של חיי שלא יגליד לעולם, וזה המעט שיכולתי לעשות עבורו. זו נקודת המוצא, וממנה מתחילים הכתיבה והקשר עם הציבור לשנים הבאות.

הכניסה לעולם האינטרנט מלווה במהפך מחשבתי ופסיכולוגי. לפתע אין לך חפץ ביד – עיתון או ספר, ואין לך אפילו פיסת זמן מתוקצבת בהופעה ברדיו או בטלוויזיה. האינטרנט קיים בכל מקום, ואינו קיים בשום מקום. לך נוסף פן מעשי מאוד. הייתי רגיל לפלטפורמות גדולות כמו עיתון או הוצאת ספרים שעשו עבורך את עבודת השייך, ההפקה והפרסום. אתר אינטרנט חדש צריך לחדור, להיחשף, וזה לוקח זמן, כשמסביבו הומים אלפי אלפי אתרים אחרים, וכולם נאבקים על זמנו ואצבעו המקליקה של הגולש.

בשלב הראשוני הזה האתר הוא מהלך מאתגר, וכמו עליסה בארץ הפלאות אני לומד את צפונות האינטרנט יום אחר יום. לא הפסקתי לכתוב בממות אחרות, וגם הטור השבועי שלי (הזירה הלשונית) מופיע במקביל באתר NRG. רק בעוד זמן מה אדע מה יצא תחת ידי, ואיך הוא ממלא את התפקיד שבעבר מילאו עבורי אמצעי התקשורת הקלאסיים. והכי חשוב, כתובת האתר: www.ruvik.co.il. כנסו כנסו.

ב-7 בנובמבר 2014, במקרה יום הולדתי, עלה לאוויר אתר הזירה הלשונית. הגעתי אליו משילוב של כורח הנסיבות וההכרה שבעשור השני של המאה ה-21, האינטרנט הוא הזירה התקשורתית המתאימה לי. העבודה על האתר נמשכה יותר מחצי שנה, ובמסגרתה בניתי את האתר יחד עם חברת "רד אינטראקטיב".

האתר מכיל חלק נכבד מפעילותי בתחום הלשוני שהחלה ב-1997 והתפשטה מאז לתחומים רבים ובמות רבות. הבנתי שרוב הטקסטים האלה קבורים בארכיונים, מקצתם ברשת, ולחלקם אין אפילו גישה. רק אתר פתוח, הכולל אפשרויות חיפוש וחשיפה, יאפשר לציבור להשתמש בהם. נוסף על כך, עבודתי הייתה בנויה מאז ומעולם על קשר מתמיד עם קהל רחב של דוברי עברית ומתעניינים בעברית. לקהל כזה האינטרנט הוא הבמה האידיאלית. העליתי לאתר מאות טורים ומאמרים שפורסמו עד כה, יותר מאלף שאלות

צילום: אריק סולטן

"נתקלתי בכינוי 'כוסית' לטנקים ועוד כינויים מעליבים ומשפילים"

Photo by Miriam Alster/Flash90

"הצבא הישראלי ייחודי, ומעורבב עם האזרחות"

בשדה סמנטי בולט של בוז וזלזול. למשל, 'אני רואה מלוכלכים בקשר'."

רזנטל מתחבט בשאלה האם הצבא הישראלי אכן עונה להגדרתו של גופמן כמוסד כוללני. מסקנתו היא שמדובר ב"טוטאליות מאתגרת", אשר כל הזמן עומדת בפני ניסיונות ריכוך. "למשל, הסוגיה של 'איך פונים למפקד'. אתה מגלה שהמילה 'המפקד' נעלמת אחרי הטירונות, ובמקומה מופיעות גרסאות מרוככות יותר: 'המפקד משה', 'המפקד הרס"ר', 'האלוף'. הצירוף של שם פרטי, או אלמנט אישי מיד מרככים את ה'דיסטנס' (עוד מילה צה"לית חשובה) הטמון בתואר 'המפקד'. כך נוצר מוסד טוטאלי מאתגר, שחייליו משרתים בבסיס, אך עדיין שומרים על קשר קרוב עם הבית, מקיימים יחסים חברתיים עם חברים ובנות-זוג בבית, ובעיקר – חולמים על ה'פז"ם', כלומר מתי כל זה ייגמר." ■

קרבות השפה של המפקדים קשוחה יותר, וההיררכיה עולה. יש ספר שנקרא 'ההר' המתאר את הקרב על החרמון במלחמת יום הכיפורים, שהיה קרב קשה וכושל למדי. אתה רואה אילו פקודות אכזריות מורידים המפקדים מתוך תחושה של לחץ ודחיפות. דווקא המסגרת הקרבית מחזקת את ההיררכיה לפעמים.

"המפקד בצבא מצהיר שהוא גם אבא וגם אמא לחיילים, כאשר החלוקה ברורה: 'אני גם דואג לכם (כמו אמא) וגם דופק אתכם (כמו אבא)'"

"השפה של השכול היא מקאברית, ולהוציא מקרים ספורים, החיילים עוברים לשפה אזרחית כשהם מתייחסים למוות ביחידה, ואין סלנג של מוות. אבל קיימת שפה מיוחדת המוקדשת לאויב והיא נמצאת